

Бублик Є.О., Шкляр А.І.

ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАСЛІДКИ КОНЦЕНТРАЦІЇ В БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

В статті проаналізовано динаміку показників концентрації у банківській системі України. Визначено тенденцію до посилення рівня концентрації у вітчизняному банківському секторі та наявність умов для її поглиблення. Зроблено висновки про наявність ознак формування олігополії на ринку при формально низьких показниках концентрації. Також дано оцінку перспектив зростання ролі великих банківських установ та запропоновано шляхи удосконалення регуляторної політики НБУ по відношенню до великих та системно важливих банків.

Ключові слова: *ринок банківських послуг, банківська система, ринкова концентрація, індекс Херфіндаля-Хіршмана, НБУ, системно важливі банки.*

Bublik E., Shkliar A.

TRENDS AND CONSEQUENCES OF THE CONCENTRATION IN THE BANKING SECTOR OF UKRAINIAN ECONOMY

In the article has been made analyze of the dynamics of the concentration indices in the banking system of Ukraine. Identify trends to increased concentration in the national banking sector and the conditions for its deepening. The conclusions made about development of an oligopoly in the banking sector market despite of formal low concentrations indexes. Also pointed the rising role of the large banks and suggested ways to improve the regulatory policy of the NBU in relation to large and systemically important banks.

Keywords: *market of banking services, banking, market concentration, the Herfindahl-Hirschman Index, NBU, systemically important banks.*

В зв'язку із масштабним процесом зменшення в Україні кількості банківських установ, набуває актуальності питання оцінки рівня концентрації у вітчизняному банківському секторі та аналізу відповідних наслідків для економіки. Загалом, процес посилення концентрації банківського капіталу відповідає сучасним тенденціям розвитку банківських систем. Разом з тим, висока концентрація банківської системи погіршує конкурентне середовище, ускладнює можливості для входу нових учасників, посилює значення системного ризику, гальмує її продуктивний розвиток та проведення економічних реформ.

Мета статті: проаналізувати динаміку показника концентрації у банківській системі України, визначити наявну тенденцію та здійснити оцінку її можливих наслідків для банківського сектору та економіки.

Як зазначалось, на зміну показників концентрації в банківському секторі України визначальний вплив мало скорочення кількості установ. Так, під впливом дії кризи з ринку пішло більше 70 банків (див. докладніше рис.1).

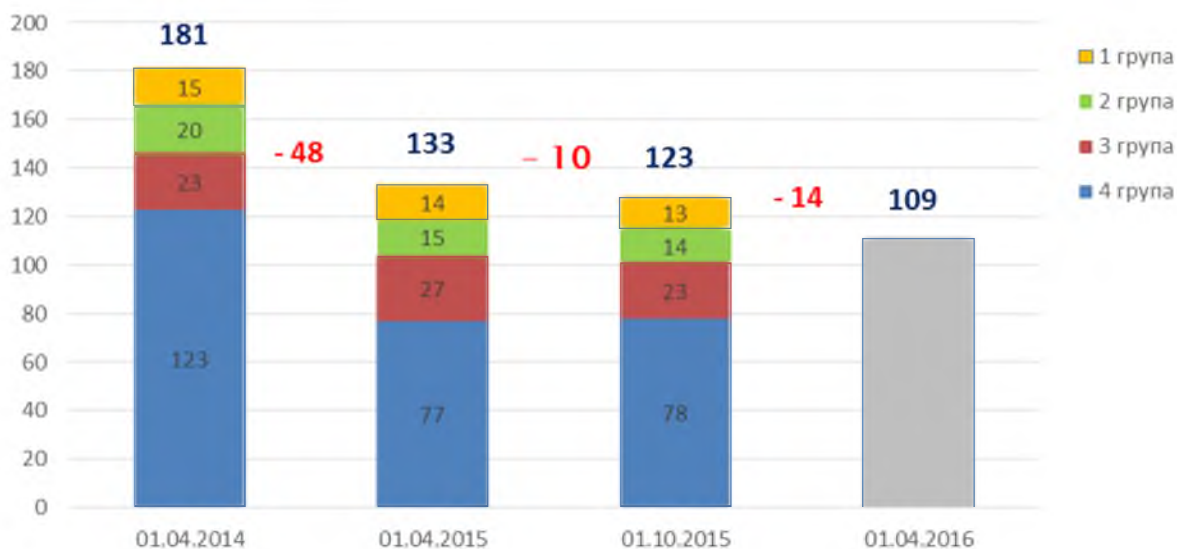

Рис. 1 Зменшення кількості учасників банківського ринку у 2014-2016рр.

Джерело: статистичні дані НБУ

Для оцінки показників концентрації галузі у світовій практиці широко використовується індекс Херфіндаля-Хіршмана (ІНН). Даний показник рекомендовано Керівництвом з розрахунку показників фінансової стійкості

МВФ як індикатор рівня концентрації в банківському секторі. У табл. 1 наведено оцінку концентрації банківської системи України з використанням даного показника.

Таблиця 1

**Показники концентрації банківської системи України в 2014-2016 рр.
(індекс Херфіндаля-Хіршмана)**

Індекс Херфіндаля-Хіршмана (ІНН)	01.04.2014	01.04.2015	01.01.2016*	01.04.2016	Коеф. Приросту
Активи по системі	490	730	911	915**	1,87
Кредити по системі	510	750	972		1,91
Зобов'язання по системі	500	740	929	954**	1,91
Депозити по системі	580	0,087	964		1,66

* - остання дата даних фін. звітності банків від НБУ

** - дані розраховані на підставі офіційної звітності банків та [2]

Джерело: [1;2]

Відповідно до прийнятих у США методик оцінки, показник ІНН на рівні від 0 до 1000 відповідає низькому рівню концентрації; від 1000 до 1500 – середньому; понад 1500 – високому. До 2010 р. показник для середньої концентрації ринку був ліберальнішим і складав від 1000 до 1800. У ЄС показник, що відповідає середньому рівні концентрації ринку знаходиться у діапазоні від 1000 до 2000[3, с.11].

Представлені у табл. 1 показники індексу ІНН свідчать про низький рівень концентрації банківської системи України за основними параметрами. Разом з тим, необхідно відзначити високу динаміку даних показників за розглянутий період: вони активно наближаються до середнього рівня концентрації. В середньому показники концентрації за досліджуваний період зросли: по активах – у 1,87 рази; по зобов'язаннях – у 1,91 рази. При цьому, приріст концентрації по депозитах був найменшим – у 1,66 рази, що ймовірно пояснюється їх активним відтоком з банківської системи.

Слід зазначити, що подібні процеси в Україні спостерігались у 1990-х рр. та одразу після кризи 2008 р. За період 2002 – 2013 рр. концентрація вітчизняної банківської системи не переживала таких значних змін, а загальний тренд у 2002-2007 рр. мав зворотній характер: в цей період було досягнуто найменшого рівня концентрації – 340. Слід також відзначити

виняткову регіональну концентрацію банківської системи. Так, на 01.03.2016 р. на Київ та Київську область припадало 57,3%; на Дніпропетровську область – 19,0%; та на наступну Одеську – лише 4,3% залишків кредитів, а залишків депозитів відповідно – 50,0%; 8,5% та 5,6%.

Перед цим, на 01.01.2014 р. на Київ та Київську область припадало 53,6%; на Дніпропетровську область – 16,8%; на Донецьку – 6,2%, а на Одеську – 4,8% залишків кредитів, тоді як залишків депозитів: на Київ та Київську область припадало 41,6%; на Дніпропетровську область – 9,1%; на Донецьку – 9,2%, а на Одеську – 4,7. Відповідно, за період, що аналізується концентрація банківської системи за регіональною ознакою посилилась в напрямі збільшення частки Києва та Київської області. Здебільшого це пояснюється переважною реєстрацією та перереєстрацією банківських установ у найбільших містах, частково закриттям банків, що діяли в менших містах.

В той же час, сам по собі ІНН не дає повного уявлення про поточний стан концентрації банківської системи України без урахування притаманної їй специфіці. Більш наочно ознаки посилення концентрації у вітчизняному банківському секторі можна оцінити за допомогою аналізу ринкової частки великих та державних банків (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка ринкової частки державних банків та банків І групи
у 2014-2015 рр.**

	Активи	Кредити та заборгованість клієнтів	Кредити ЮО	Кредити ФО	Зобов'язання	Депозити ЮО	Депозити ФО
01.04.2014 р.							
Частка державних банків*, %	18,8	13,6	15,7	3,5	17,7	15,5	12,9
Частка банків І групи, %	66,0	66,2	64,8	72,6	66,4	58,3	66,1

Частка системних банків, %	31,4	29,2	31,6	17,6	31,2	25,2	36,0
01.01.2016 р.							
Частка державних банків, %	28,1	19,3	21,7	4,8	29,6	30,7	22,7
Частка банків групи, % I	81,9	81,7	82,0	79,9	83,5	77,9	84,7
Частка системних банків, %	46,3	42,8	44,8	30,1	47,4	37,1	55,3
<i>Зростання частки державних банків, %</i>	33,1	29,5	27,6	27,1	40,2	49,5	43,2
<i>Зростання частки системних банків, %</i>	32,2	31,8	29,5	41,5	34,2	32,1	34,9
<i>Зростання частки банків I групи, %</i>	19,4	19,0	21,0	9,1	20,5	25,2	22,0

Джерело: [2]

* Для розрахунку взято банки із 100% державною участю (“Ощадбанк”, “Укрексімбанк”, “Укргазбанк” та “Родовід”).

Як видно з табл. 2, протягом 01.04.2014 р. – 01.01.2016 р. найбільше зросли ринкові частки державних банків. При тому, що протягом кризового періоду держава не проводила націоналізацію нових установ, її ринкова частка, за наведеними у табл.2 показниками, зросла в середньому на 35,7%. Загалом частка держави на рівні 27-28% активів та пасивів системи не є надто високою.

Для порівняння, у Польщі частка банківської системи, що належить державі, складає близько 20%, у Туреччині – понад 30%, Латвії – 19,5%, Росії, Білорусії, Казахстані – понад 50%. Разом з тим, у ЄЗ цей показник в середньому нижче 10%. Загалом, зростання державної присутності у банківській системі, це – об’єктивний наслідок фінансової кризи. В той же час, домінування державних банків, завдяки активній їх підтримці владою, порушує ринкову конкуренцію та негативно впливає на кредитування економіки іншими фінансовими установами. Також потрібно відзначити зростання ринкової частки системних банків (див рис.1).

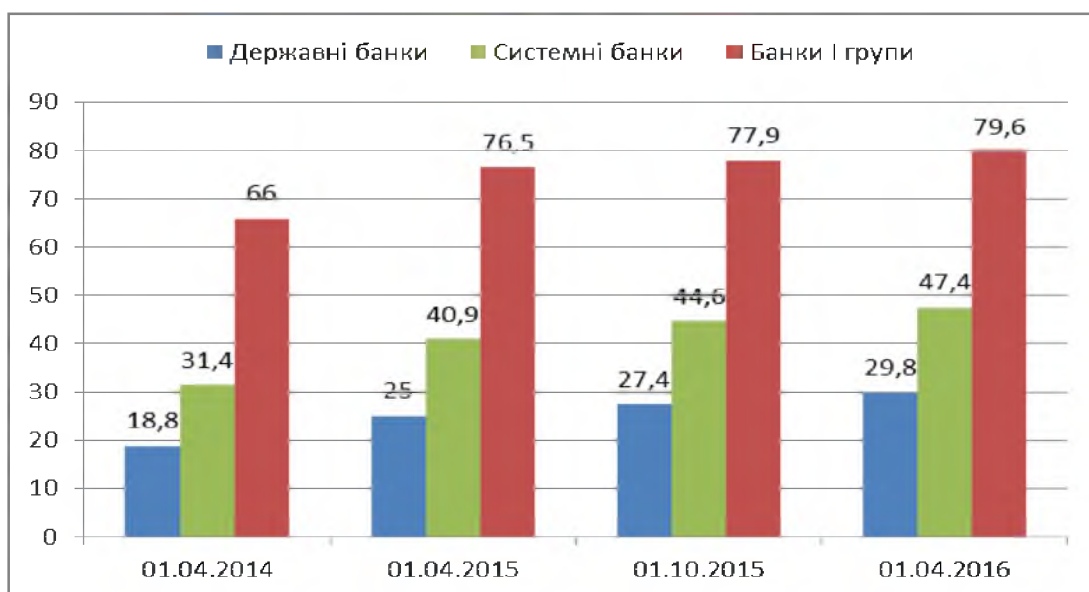

Рис. 2 Зростання частки активів окремих груп банків у 2014-2016 рр.

Джерело: [2]

Так, у середньому за вказаний період, без урахування кредитів фізичним особам, зростання частки системних банків склало 33,7%. Практично незмінні показники кредитів фізособам пояснюються їх значним відносним скороченням по системі. При більш детальному аналізі, можна побачити, що на 01.01.2016 р. 44,6% активів та 45,4% зобов'язань по системі припадає на 3 системні банки.¹ В той же час, потрібно відзначити доволі помірне зростання ринкової частки банків I групи у 2015 р., що свідчить про перерозподіл їх ринкових часток на користь найбільших, до яких відносяться передусім системні.

Таким чином, аналізуючи наведені вище показники концентрації можна зробити висновок, що майже половина банківської системи належить трьом банкам, а майже 80% її – 14 установам із 111. Відповідно, на даний момент, а також за умови збереження поточної тенденції підвищення концентрації, є підстави говорити про можливе формування олігополії у банківському секторі України.

Зважаючи на уповільнення динаміки зростання концентрації у банківській системі України, виникає питання: чи є підстави очікувати її подальшого посилення? На нашу думку для таких очікувань є певні підстави.

¹ До групи системних банків згідно рішення Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків НБУ №78 від 16 лютого 2016 р. відносяться "Приватбанк", "Ощадбанк" та "Укресімбанк"

Так, продовження поточної політики НБУ з виведення з ринку малих банків, зокрема через підвищені вимоги до капіталізації установ, може залишити на ринку тільки банки I-III груп. Хоча, вихід з ринку банків IV групи не так сильно позначиться на показниках концентрації, оскільки їм належить дуже мала частка ринку – не більше 5%.

Набагато сильніше на зростання концентрації вплине закриття банків I та II груп. Такі процеси цілком можливі з огляду на чисельні негативні відгуки щодо фінансового стану ряду установ та бажання залишити український ринок іноземних власників банків. В цьому випадку перерозподіл їх ринкових часток відбудеться між найбільшими банками.

Закриття банків через процедуру злиття і поглинання також призведе до значного зростання ринкової частки окремих, переважно великих, банківських установ. В цьому плані виняткової важливості набуває новина про бажання вийти з українського ринку російських державних банків. Потрібно також мати на увазі, що повернення депозитів та відновлення активних операцій, за умови збереження стабільної ситуації на фінансовому ринку, в першу чергу торкнеться державних та найбільших банків.

Таким чином, швидше за все у короткостроковому та, ймовірно, середньостроковому періодах тенденція до посилення концентрації у вітчизняному банківському секторі буде зберігатись. Вона зумовить посилення ринкової значущості установ визначених на даний момент НБУ як системно важливі, а також підвищить ймовірність наближення до їх рівня низки інших банків I групи. Відповідно, з огляду на необхідність підвищення стабільності та ефективності регулювання вітчизняного банківського ринку, набуває актуальності питання удосконалення політики НБУ по відношенню до системно важливих банківських установ.

Під такими системно важливими установами маються на увазі банки, особливі обставини діяльності яких (порушення фінансового або функціонального стану, вихід з ринку, банкрутство), зважаючи на їх величину та здатність генерувати системний ризик, прямо або

опосередковано впливатимуть на стабільність функціонування банківської системи країни.

Статус системно важливих банків надає їм ряд переваг порівняно з іншими. В першу чергу це стосується поширеного, в умовах поточної фінансової кризи, підходу Too big to fail (TBTF), в межах якого системно важливі установи отримували величезну фінансову підтримку урядів. Так само НБУ проголосив про підтримку в Україні визначених системно важливих банків. Крім цього, завдяки значному фінансовому та репутаційному потенціалу, великі банки отримують виняткові конкурентні переваги на ринку.

Разом з тим, при наявних преференціях системно важливі банки в Україні практично позбавлені будь-яких особливих, пов'язаних з їх статусом, обов'язків. Тоді як їх діяльність провокує порушення конкурентного середовища на ринку банківських послуг. А найголовніше продукує зростання системного ризику та загрози негативного впливу на інші сегменти фінансового та реального сектору економіки. Реалізація такого ризику через критичний для української економіки валютний канал здійснює виключно негативний вплив на економіку який, в рамках наявного механізму валютного регулювання, практично неможливо нівелювати.

З огляду на вищезазначене потрібно приділити нагальну увагу удосконаленню, з урахуванням світового досвіду, практики регуляторної політики НБУ по відношенню до системно важливих банків. Стосовно іноземного досвіду регулювання діяльності системно важливих банків необхідно відзначити два важливі моменти, а саме: критичну оцінку підходу TBTF, що активізувалась останнім часом та посилення регуляторних вимог до їх діяльності.

Загалом зміни у відповідній зарубіжній практиці націлені на підтримку міжнародного курсу на посилення глобальної фінансової стабільності за рахунок зниження системних ризиків, а також на зниження урядових гарантій для банківських установ групи TBTF. Окремим завданням є

визначення інституцій (банків, страхових та небанківських компаній), що належать до класу системно значимих як на національному так і на глобальному рівнях.

До цих інституцій мають застосовуватися підвищені вимоги щодо капіталу та регулювання. Проголошується, що це дасть змогу досягнути більш ефективної оцінки ризику ринком та більш ефективного розподілу капіталу шляхом підвищенні власної спроможності фінансових інституцій протистояти ринковій нестабільності шляхом «абсорбації втрат» за рахунок додаткового запасу капіталу.

Відповідно до такого підходу, Базель III передбачає запровадження механізму контрциклічного буфера, що повинен створювати запас (буфер) капіталу для макропруденційного захисту банківського сектора в періоди надмірного зростання кредиту, які часто пов'язані з нарощуванням системних ризиків. Для системно важливих (глобальні системно значимі фінансові інституції) банківських установ у цьому механізмі передбачено додаткові вимоги (див. рис. 3).

	Базель III: Г-СЗФІ	Базель III: крім Г-СЗФІ	Базель II
«Буферні» вимоги	Контрциклічний буфер капіталу: 0-2,5%		
	«Доплата» для Г-СЗФІ: 1-3,5%	Контрциклічний буфер капіталу: 0-2,5%	
	Буфер консервації капіталу: 2,5%	Буфер консервації капіталу: 2,5%	
Мінімальні вимоги	CET1: 4,5%	CET1: 4,5%	CET1: 2,0%*

Рис 3. Порівняння вимог до капіталу першого рівня згідно Базель III та Базель II

Джерело:[4]

Рішення про застосування контрциклічного буфера мають прийматися національними регуляторами на основі моніторингу кредитного зростання та власних оцінок того, чи є таке зростання надмірним, та чи веде до накопичення системного ризику. Регулятор також повинен керуватися власними оцінками для визначення динаміки контрциклічного буфера, що може або зростати або знижуватися з часом (в діапазоні від 0 до 2,5% від зважених за ризиком активів - RWA) залежно від посилення або послаблення загальносистемних ризиків. [4]

Регуляторна політика НБУ по відношенню до великих банків, що мають або набувають значення системно-значущих повинна передбачати низку заходів організаційного характеру (розробка стратегії та визначення компетентного органу відповідального за комунікацію та здійснення регулювання великими банками); методичного (розробка методики ідентифікації системно важливих банків, вимог до переліку та порядку розкриття фінансової інформації); а також пошук ефективних інструментів (встановлення особливих вимог до капіталу в рамках Базель III та механізму контрциклічного буфера капіталу для системно важливих інститутів, моніторинг дотримання вимог до капіталу та розкриття необхідної інформації).

Висновки. Таким чином, не дивлячись на відносно низькі показники ІНН в Україні, що відповідають низькому рівню концентрації, детальний аналіз ринкової частки найбільших банків дає підстави говорити про наявність ознак формування олігополії на ринку банківських послуг.

Головним наслідком такої тенденції слід вважати перспективу збільшення у банківській системі кількості великих банків, які набувають значення системно важливих установ та зростання ролі існуючих. При цьому, ризики діяльності таких установ можуть нести суттєві загрози порушення стабільного функціонування не тільки банківської системи, але й функціонування фінансового сектору (через валютний канал), а також зараження інших установ.

Політика НБУ у сфері регулювання діяльності великих банків, що набувають статусу системно важливих повинна передбачати, з урахуванням рекомендацій Базельського комітету, розробку спеціальних підходів, орієнтованих на підвищення ефективності регулювання та політики державної підтримки відповідних установ; забезпечення посиленого та ефективного банківського регулювання та нагляду у т.ч. превентивного характеру. А також аналіз можливостей встановлення підвищених вимог до капіталу для додаткового покриття збитків та обмеження привабливості системно важливого статусу.

Список використаних джерел

1. Статистичні дані фінансової звітності банків України, НБУ [Електронний ресурс] – Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>
2. Показники діяльності банків, Асоціація банків України [Електронний ресурс] – Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://aub.org.ua/>
3. Рашкован В., Корнилюк Р. Концентрація банківської системи України: міфи та факти / В. Рашкован, Р. Корнилюк // Вісник НБУ. – 2016. – №1. – С.6-38
4. Basel Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс] – Офіційний сайт. – Режим доступу: <https://www.bis.org/bcbs/>